

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA REFLEKSIV MADANIYATNI SHAKLLANGANLIGI MUHIM MEZONI

Ro‘ziyev Muxtorjon Ma‘ripaliyevich
Farg‘ona “Temurbeklar maktabi” harbiy
akademik litseyi o‘qituvchisi

Annotatsiya Xozirgi kunda xalqaro miqyosdagi pedagogik tajribalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak o‘qituvchilarda refleksiv madaniyatni rivojlantirish jarayonini takomillashtirish strategiyalarini ishlab chiqish va uni amalga oshirish mexanizmlarini loyihalashtirish ta‘lim samaradorligini ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar; kasbiy faoliyat, refleksiv madaniyat, tafakkur, ong, o‘zini o‘zi anglash, iroda va boshqa psixik

Pedagogning kasbiy faoliyati mohiyati va shakllaridan kelib chiquvchi refleksiv madaniyatining mazuniga oid xususiyatini aniqlab olish va ta‘riflash juda muhim ahamiyatga ega.

Inson kasbiy faoliyati faoliyatning boshqa turlaridan (o‘yin, ta‘lim, mehnat) farqli ravishda u ushbu faoliyat predmeti mohiyatiga bo‘lgan shartli refleksiyani taqozo qiladi.

Pedagog uchun bu kabi refleksiya sifatida insonning psixik voqeligi namoyon bo‘ladi. G.S.Abramovanning fikriga ko‘ra, psixik voqelikni quyidagicha ifodalash mumkin: inson hayotining har bir keyingi bosqichi avvalgisidan, insonning o‘ziga va boshqa kishilarga bo‘lgan munosabatining umuman yangi ko‘rinishlari namoyon bo‘lishi bilan farq qiladi. Psixik voqelikni psixologning kasbiy faoliyati sifatida saqlab qolish imkoni faqatgina uning harakatlari voqelikning ushbu xususiyatlariga yo‘naltirilgan bo‘lsa va uning mavjud bo‘lish qonuniyatlariga bo‘ysunganidagina mavjud bo‘lishi mumkin. Pedagog insonga aynan u haqidagi fikrlarni, umuman insonlar to‘g‘risidagi umumlashtirilgan tasavvurlarni qo‘llagan holda singdiradi. U insonning individual (shaxsiy) hayotini o‘rganuvchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi. Unga ta‘sir ko‘rsatgan holda zarur bo‘lgan psixologik ma‘lumotni olib, psixolog boshqa inson hayotining (muayyan vaqt davomida bo‘lsa ham) bir qismiga aylanadi¹.

Inson haqidagi psixologik ma‘lumotni qo‘llagan holda boshqa insonga ta‘sir ko‘rsatish amaliyoti psixolog kasbiy faoliyatining, ta‘sir ko‘rsatish darajasi va psixolog insonning shaxsiy hayotini kechishiga javobgarligi darajasiga ko‘ra farq qiluvchi bir necha turlariga bo‘linadi. Psixologik tashxis, psixologik tuzatish, psixologik maslahat,

¹ Арнольдov А.И. Человек и мир культуры. Введение в культурологию / А .И. Арнольдov. - М., 1992. - 240 с.

psixoterapiya va boshqalar psixologning kasbiy faoliyati turlari sifatida nafaqat turli vazifalari bilan, balki boshqa insonga ta'sir ko'rsatish vositalari bilan ham farq qiladi.

Kasbiy faoliyatning barcha turlarida ham pedagog olingan psixologik ma'lumot va kasbiy ta'sir ko'rsatishning aniqligiga shaxsan mas'ul va javobgardir. Javobgarlik darajasi va uning to'liq anglanishi uning kasbiy refleksiya sifatining zaruriy shartlaridan hisoblanadi. "Amaliyotchi o'z shaxsiy amaliyotini refleksiya qilguncha, hech bo'lmaganda uni anglash uchun atayin tirishib harakat qilsagina haqiqiy mutaxassisga aylanadi. Aks holda biz "boshsiz chavandoz" kabi psixologik amaliyotga duch kelamiz". Bundan tashqari, reflektiv faoliyat kasbiy jihatlarni rivojlanishini barqarorlashtiradi, boyitadi, kuchaytiradi.

Refleksiya faqatgina insonda mavjud tafakkur, ong, o'zini o'zi anglash, iroda va boshqa psixik hodisalarga bog'lanmaydi. U barcha psixik funktsiya va mexanizmlarni rivojlantiradi. Refleksiyada jarayonlarni amalga oshirishning quyidagi ketma-ketligi ajartib ko'rsatiladi: faoliyatdagi qiyinchiliklarni qayd etish, faoliyatdan refleksiya maydoniga chiqish, vazifani qayta qurish, qiyinchiliklar sabablarini aniqlash, harakatni qayta loyihalashtirish, refleksiya maydonidan faoliyat maydoniga o'tish, faoliyatni amalga oshirish va boshqalarni kiritish mumkin. Refleksiya jarayonlarning ushbu ketma-ketligining uzluksiz yopiq davriyligi yo'lga qo'yilgandagina shakllantirilgan deb hisoblanishi mumkin. Refleksiya umuman faoliyatga yo'naltirilgani kabi, uning alohida tomonlariga ham yo'naltirilgan bo'lishi mumkin. Reflektiv jarayonlar faoliyatni tashkillashtirish turiga ko'ra, harakatning avvalgi usulini saqlab qolinishini, yoki uning o'zgartirilishini ta'minlashi mumkin².

Kasbiy faoliyat va refleksiya bir-biri bilan ajralmas birlik holatida bo'ladi: faoliyatdagi o'zgarishlar ertami kechmi refleksiya faoliyatdagi o'zgarishlarga olib keladi, refleksiya faoliyatdagi o'zgarishlar esa faoliyatdagi o'zgarishlarga olib keladi. Kasbiy faoliyatdagi o'zgarishlar refleksiya faoliyatiga madaniy shakl berilganda tezroq yuz beradi.

Refleksiyaning rivojlanishi bu jarayonga madaniyatning ta'sirisiz amalga oshishi mumkin emas. Madaniyat mavjud bo'lishining mezonga oid shakli mohiyatni faoliyatni tashkillashtirish, baholash, his qilish, boshdan kechirishning kelgusidagi omillarini qayd qilishdan iborat bo'ladi.

Refleksiya faoliyatiga madaniy asosni olib kirish bilan birga insonda o'z manfaatlariga erishishning avvalgi mantiq'i bilan madaniy birliklar, mezonga oid asos mohiyatini bo'ysundirish mantiq'i o'rtasida ziddiyatlar vujudga keladi. Ziddiyat sub'ektivlikning o'zining o'zgartirilishi yordamida hal etiladi. Avval inson madaniy predmet mohiyatini va uning asosida shakllanayotgan meyorlarni, u o'z manfaatlari va avvalgi meyorlarni amalga oshirishga tayyorligi mos kelmaganligi sababli, shuningdek, yangi meyorlarni amalga oshirish qobiliyatining mavjud emasligi sababli tushunmaydi va qabul qila

² Абрамова Г.С. Введение в практическую психологию / Г.С. Абрамова. - М., 1996. - 224 с.

olmaydi. Avvalgi ehtiyojlarni qondirish yangi meyorlarni amalga oshirishga bog‘liqligi faoliyat uchun ichki holat bo‘lgan sababni qayta qurishga majbur qiladi. Inson sabablarning yangi mohiyatiga, qadriyatlarni qabul qilishga ochiladi, so‘ngra ularni “o‘ziniki”ga aylantirgan holda interiorizatsiyalashtiradi. Shunday qilib, refleksiv madaniyat – bu kriterial (mezonga oid) asos mohiyatidan kelib chiquvchi refleksiv jarayonlarni amalga oshirishning vosita (jihat) va meyorlari tizimidir.

Refleksiv madaniyatning quyidagi darajalari ajratib ko‘rsatiladi. Madaniyatga qadar bo‘lgan darajasi – jamiki refleksiv jarayonlar tartibsizligi, tashkillashtirilmagan holda sodir bo‘ladi va refleksiya natijasi ham tasodifiy bo‘ladi.

Madaniy daraja – refleksiyaga tashkillashtirilgan, aniq maqsadga yo‘naltirilgan xususiyat bag‘ishlanadi. Madaniy darajada intellektual (refleksiv madaniyatning etarli darajada yaxshi begonalashtirilgan, tilda qayd qilingan qatlamlari) va ma‘naviy (refleksiv madaniyatning qadriyatlar tizimiga asoslangan, kam darajada begonalashtirilgan qatlamlari) kichik darajalar ajratib ko‘rsatiladi. Intellektual kichik daraja quyidagilarni qamrab oladi: refleksiv madaniyatning meyoriy-bilishga oid (refleksiv jarayonlarni tashkillashtirish uchun vaziyatga oid tasavvurlar va meyorlarni qo‘llash va amalga oshirish qobiliyatiga tayanadi), konseptual (refleksiv jarayonlarni tashkillashtirish uchun konsepsiya, nazariya va tushunchalarni qo‘llash va amalga oshirish qobiliyatiga tayanadi) hamda muammoli (refleksiv jarayonlarni tashkillashtirish uchun tasavvurlarning vaziyatga oid va nazariy turlarini qiyoslash va qiyoslash natijalarini qo‘llay bilish qobiliyatiga tayanadi) jihatlariga e‘tibor berish kerak. Uning ma‘naviy kichik darajasi psixolog shaxsining ma‘naviy muhitidagi alohida psixologik hosilalar sifatidagi qadriyatlarining mavjudligi bilan belgilanadi. Qadriyatlarni berib yuborish mumkin emas, ularni sub‘ektdan begonalashtirib bo‘lmaydi, ularni faqatgina “rivojlantirish” mumkin³.

Refleksiv madaniyat tuzilmasi psixologning psixik jarayonlari va ularning xususiyatlari, shaxsiy fazilatlari, bilim va ko‘nikmalari orqali ifodalanishi mumkin. U ularning ajratib olinishi natijasi bo‘lishi mumkin. Bundan tashqari, refleksiv madaniyatning mohiyatga oid tarkibiy qismlari psixolog kasbiy faoliyatining vazifa va maqsadlarini amalga oshirilishi bilan chambarchas bog‘liq. Pedagog kasbiy faoliyatining tuzilmasi va mohiyatini aniqlash uchun N.V.Kuzmina tomonidan ishlab chiqilgan pedagogning kasbiy faoliyati andozasidan foydalanamiz.

Pedagogning u tomonidan ajratib ko‘rsatilgan kasbiy faoliyatining vazifa bajaruvchi elementlari boshqa har qanday kasbiy faoliyatni o‘rganishda, bizning holatimizda esa psixologning kasbiy faoliyatini o‘rganishda muvaffaqiyat bilan qo‘llanilishi mumkin. Chunki ular har qanday kasbiy faoliyat uchun muhim bo‘lgan barcha holatlarni qamrab oladi.

³ Активные методы в подготовке студентов-психологов / В.П. Захаров [и др.] // Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы. - Л., 1985. - С. 78-79.

Pedagogning kasbiy faoliyati vazifaga oid quyidagi elementlarni qamrab oladi: gnostik, loyihalashtiruvchi, tuzilmaviy, kommunikativ hamda tashkillashtiruvchi.

Pedagog kasbiy faoliyatining gnostik elementi, mavjud vaziyatni o'rganishga, kelib tushayotgan axborotni tahlil qilish va qayta ishlashga, maqsadlar va ularga muvofiq keluvchi vazifalarni qurishga, shuningdek, olingan natijalarni tahlil qilishga, mijoz bilan ishlagandagi psixologik yordam natijalarini tizimlashtirish va umumlashtirishga, psixolog mehnatiga tuzatishlar kiritish va boshqalarga qaratilgan. Loyihalashtiruvchi tarkibiy qism psixologning kasbiy vazifalarni hal etishga, qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun alternativ yo'nalishlar va mavjud usullarni aniqlashga, mehnat muhiti va mijozlar hayotini psixologik jihatdan yaxshilashga qaratilgan yo'nalish va tadbirlarni ishlab chiqishga qaratilgan harakatlarini qamrab oladi.

Pedagogik faoliyatning tuzilmaviy tarkibiy qismi esa samarali mehnat qilish strategiyasi, usuli va texnikasini psixolog ishlayotgan psixologik vaziyatning noaniqligini e'tiborga olgan holda to'g'ri ishlab chiqish ko'nikmasini, shuningdek, taxmin qilinayotgan natijalarga erishish uchun aniq rejalar tuzishni ta'minlaydi. Kommunikativ tarkibiy qism psixologning mijozlar bilan qo'yilgan maqsadlarga erishishni ta'minlovchi o'zaro munosabatlarni o'rnatishga yo'naltirilgan harakatlarini qamrab oladi.

Pedagog ishini boshqalardan ajratib turuvchi o'ziga xos xususiyati uning odamlar bilan doimiy, uzluksiz muloqoti hisoblanadi. Muloqot psixologik faoliyat amalga oshiriluvchi holat demakdir. Tashkillashtiruvchi tarkibiy qism mijozlar bilan psixoterapevtik, tuzatuvchi, maslahatga oid va rivojlantirishga qaratilgan ishlarni olib borishni, doimiy ravishda shaxsiy, umumiy va psixologik tayyorgarlikni amalga oshirishni, kasbiy faoliyatning ijodiy uslubini egallashni qamrab oladi.

Pedagog faoliyati tuzilmasini tahlil qilar ekanmiz, refleksiv madaniyatning quyidagi tuzilmaviy tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatish mumkin – perseptiv, kognitiv, kommunikativ, hissiy, baholovchi, xulqqa oid (tartibga soluvchi) va boshqalar. Pedagogning kasbiy faoliyati ob'ekti noyob va "mo'rt" mavjudot – inson va uning qalbi, ruhiyati, hayotidir. Va birinchi navbatda psixolog uchun boshqa kishini ko'ra bilish, uni, o'zini, o'z imkoniyatlari va kasbiy imkoniyatlarini to'g'ri qabul qila bilish o'ta muhim. Buning uchun esa boshqa birovning ichki dunyosiga "kira olish", shuningdek, o'ziga kongruent bo'lishi lozim. SHu sababli psixolog refleksiv madaniyatining muhim tarkibiy qismi perseptiv tarkibiy qism hisoblanadi. Uning harakatlanishi asosida esa qabul qilish jarayoni yotadi.

Pedagogning qabul qilish ob'ekti esa inson, uning tashqi xususiyatlari va holatlaridir. Boshqa bir kishining tashqi xususiyatlarini maqsadli qabul qilish va ularni shaxsiy xususiyatlar bilan qiyoslanishi psixologning refleksiv madaniyati rivojlanishining asosi hisoblanadi.

Qabul qilish jarayoni xususiyatlari esa quyidagilardan iborat: hajm – bir marotabalik qayd qilish davomida inson qabul qilishi mumkin bo‘lgan tashqi xususiyatlarning miqdori; muvofiqlik – vujudga kelgan obraz qabul qilinayotgan ob’ektning o‘ziga xos xususiyatlariga muvofiqligi; to‘liqlik – ushbu muvofiqlikning darajasi; tezkorlik – predmet yoki hodisani to‘g‘ri qabul qilish uchun zarur bo‘lgan vaqt; appersepsiya – insonning avvalgi tajribasiga, uning psixik faoliyatining umumiy mohiyatiga va individual xususiyatlariga bog‘liq bo‘lgan tanlash qobiliyati bilan bog‘liq; to‘liq anglanganlik – ma’lum shaxs uchun xos bo‘lgan tafakkur darajasida mavjud bo‘ladi; toifalilik – qabul qilayotgan kishi qabul qilinayotgan shaxsni, masalan, jismoniy yoki ijtimoiy mezonlarga ko‘ra, qaysidir toifa yoki sinfga kiritishi; hissiy bo‘yalganlik – boshqa kishilarni o‘zlashtirishda doimo shaxsning sababiy-qadriyatga oid tuzilmasi bilan bog‘liq bo‘lgan baholash elementi mavjud bo‘ladi. Refleksiv madaniyatning perseptiv tarkibiy qismining harakatlanishi va rivojlanishi mutaxassisda quyidagi psixologik bilimlarning mavjudligini talab etadi⁴:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Pedagogika. // M.Toxtaxodjaevaning umumiy tahriri ostida. – T.: O‘zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.
2. Ibragimov X.I., Abdullayeva Sh.A. Pedagogika nazariyasi. - T.: “Fan va texnologiyalar” nashriyoti, 2008.
3. Yuzlikayeva E., Axmedova M., Qurbonova G., Sh.Tashmetova. Umumiy pedagogika. – T.: TDPU, 2012.
4. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. – T.: O‘qituvchi, 1996.
5. Hashimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. – T.: O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005.
6. Hoshimov K., C.Ochil. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi. – T.: O‘qituvchi, 1999.
7. Hoshimov K., C.Ochil. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi. – T.: O‘qituvchi, 2010.
8. Xasanboev J, To‘rakulov X., Xaydarov M., Hasanboeva O. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. – T.: Fan va texnologiya, 2008.
9. www.tdpu.uz